

Dejan Ajdačić*

Uniwersytet Gdański
Gdańsk

Tom etnolingwistycznych badań nad konceptem WOLNOŚCI

Rec.: **Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów** pod redakcją Jerzego Bartmińskiego, t. 4: **Wolność**, red. M. Abramowicz, J. Bartmiński. – Lublin ; Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2019. – 620 s.

Nakładem Wydawnictwa UMCS w 2019 roku ukazał się kolejny, czwarty tom *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów* (LASiS). Redaktorami tomu pt. *Wolność* są Maciej Abramowicz i Jerzy Bartmiński. Na stronie kontrtytułowej podano aż cztery instytucje patronujące opracowaniu tego tomu *Leksykonu*: Instytut Sławistyki PAN w Warszawie, Instytut Filologii Polskiej UMCS, Wydział „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego i Komisja Etnolingwistyczna przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów. Tom zbiorowy o wolności zawiera dwa teksty teoretyczno-metodologiczne i czternaście artykułów poświęconych konceptowi WOLNOSCI w różnych językach. Wszystkie artykuły materiałowe podzielone są na trzy segmenty: 1) teksty o wolności w najstarszej kulturze indyjskiej i w antycznej kulturze greckiej oraz w języku i kulturze litewskiej; 2) artykuły poświęcone konceptowi wolności w językach słowiańskich (polskim, czeskim, rosyjskim, ukraińskim, bułgarskim, serbskim i chorwackim); 3) w wybranych językach nowożytnych (niemieckim, francuskim i angielskim). W zbiorze jest

* Dejan Ajdačić, Associate Professor, University of Gdańsk, Faculty of Languages, Gdańsk, Poland.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4098-4660>.

le-mail: dejan.ajdacic@ug.edu.pl.

ośmioro polskich autorów i dziewięcioro zagranicznych. Większość artykułów napisano po polsku, trzy po rosyjsku, po jednym w językach ukraińskim, bułgarskim i chorwackim. Warto wspomnieć, że obok pierwszej, 5-tomowej serii projektu EUROJOS dotyczącej wartości Słowian i ich sąsiadów (DOM, PRACA, EUROPA, WOLNOŚĆ, HONOR), ukazały się dwa raporty z towarzyszących projektowi badań ankietowych, por. *Nazwy wartości 2017, Wartości 2021*. Natomiast w szóstym tomiku „czerwonej podserii” UMCS *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów* został opublikowany tekst Eleny Rudenko *Stereotyp wolności w językowym obrazie amerykańskiego świata* (Rudenko 2019: 251–277).

Każdy z pięciu tomów LASiS otwiera krótki tekst Jerzego Bartmińskiego *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów – co zawiera, na jakich zasadach się opiera, dla kogo jest przeznaczony?* z pytaniami o kanon wartości w różnych kulturach oraz informacjami o historii, metodach i celach projektu. We wstępnym tekście Jerzy Bartmiński pisze: „Wartości stanowią rdzeń każdej kultury, a ich rozpoznanie i określenie stosunku do nich jest warunkiem definiowania własnej tożsamości zarówno przez indywidualne jednostki, jak całe zbiorowości” (s. 7). Wszystkie tomy zawierają również dłuższe teksty syntetyczne o prezentowanych studiach, których autorami są Jerzy Bartmiński (1. *Dom*), Wojciech Chlebda (2. *Europa*) Jerzy Bartmiński, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska (3. *Praca*), Jerzy Bartmiński, Maciej Abramowicz (4. *Wolność*) i Petar Sotirov (5. *Honor*).

W tomie o wolności Maciej Abramowicz i Jerzy Bartmiński obszerny tekst *Wolność – sztandarowa idea kultury europejskiej* (s. 15–55) otwierają myślą zaczerpniętą z XVI-wiecznego polskiego myśliciela, Andrzeja Frycza Modrzewskiego: *Bez praw nie może być prawdziwej wolności*. Autorzy zwracają uwagę na wyróżnioną pozycję wolności w kanonie aksjologicznym, podkreślają lingwistyczny charakter opracowania, przypominają etapy kształtowania się europejskiego pojęcia WOLNOŚCI i leksykalne wykładniki pojęcia. Bardzo ważne są uwagi w rozdziałach 7 i 8: *Czym jest WOLNOŚĆ: możliwością, stanem, przywilejem czy prawem?* (s. 34–37) i *Dwa podmioty WOLNOŚCI: zbiorowy i indywidualny, zmienne relacje między nimi* (s. 37–40). Na końcu tekstu podkreślono ideę koniecznego samoograniczania się jako integralnego czynnika wolności, a także potrzebę rozróżniania wolności negatywnej i pozytywnej oraz wolności wewnętrznej i zewnętrznej.

Analizę pojęcia WOLNOŚCI indolożki Joanny Jurewicz o hymnach starożytnej indyjskiej kultury otwiera konstatacja, że choć w *Rygwedzie* nie ma terminu oznaczającego wolność, to samo pojęcie WOLNOŚCI jest „wpisane w klasyczną kulturę indyjską” (s. 57). W opracowaniu Kazimierza Korusa pokazuje się, jak w kulturze starogreckiej kształtuje się – w demokracji attyckiej – pojęcie WOLNOŚCI (*eleutheria*) i jak pojawiają się słowa oznaczające ‘równość wobec prawa’, ‘równość głosu’, ‘wolność słowa’.

Analizy pojęcia WOLNOŚCI we współczesnych językach (podobnie jak analizy innych wartości podejmowane w ramach konwersatorium EUROJOS i udokumentowane w pięciotomowym leksykonie LASiS i publikacjach w „czerwonej serii” Wydawnictwa UMCS) opierają się na tych samych zasadach wieloaspektowej analizy słów – pochodzenie, synonimy, antonimy, wyrazy pochodne itd. Wykorzystywany jest materiał językowy ze źródeł leksykograficznych, ankiet i tekstów, a więc danych systemowych, ankietowych i tekstowych – w skrócie S-A-T. Po utworzeniu Komisji Etnolingwistycznej przy MKS na Kongresie Sławistów w Lublanie (2003 r.) w 2009 roku odbyła się w Kamieniu Śląskim pierwsza konferencja projektu EUROJOS. (zob. Chlebda 2010). Metodologia oparta na praktyce lubelskich etnolingwistów (autorów *Słownika stereotypów i symboli ludowych*) była dyskutowana na potrzeby ambitnego projektu międzynarodowego na kilkunastu konferencjach EUROJOS, w których uczestniczyło około 100 lingwistów. Jako współorganizatorzy konferencji najczęściej występują Instytut Filologii Polskiej UMCS, Instytut Sławistyki PAN i Komisja Etnolingwistyczna przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów. Metodologię badań stereotypów ludowych, wypracowaną przez lubelską szkołę etnolingwistyczną, rozbudowano i zmodyfikowano odpowiednio do potrzeb analizy pojęć w językach narodowych. Uzgodnienia co do zakresu danych i metod ich analizy miały umożliwić porównywanie wyników tych analiz. Etnolingwistyka kognitywna w projekcie EUROJOS łączy dane językowe z psychologicznymi i społecznymi ramami kulturowo-historycznymi. Chociaż wolność jest podstawową wartością osobistą i zbiorową, wbrew oczekiwaniom, pojęcie wolności nie jest uniwersalne i niezmiennie w ramach poszczególnych lingwokultur. Świadczą o tym m.in. przesunięcia akcentów z osobistych na kolektywne aspekty rozumienia wolności uwarunkowane okolicznościami historycznymi, takimi jak na przykład rozumienie wolności w Polsce w XIX wieku (J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska) lub w Bułgarii drugiej połowy XIX wieku (K. Micheva-Peycheva).

Prace w tomie o wolności, a także inne tomy leksykonu aksjologicznego, można oceniać pod kątem przestrzegania deklarowanych wspólnych zasad projektu. Językoznawcy biorący udział w projekcie przyjęli w zasadzie te same teoretyczne punkty wyjścia, ale ich studia zawierają również elementy narodowej filologii i tradycji akademickich, odzwierciedlają specyfikę kultur, którymi się zajmują, a także osobiste zainteresowania i wiedzę autorów.

Nie udało się też osiągnąć pełnej porównywalności, jeśli idzie o ankiety. Wprawdzie w większości artykułów dotyczących języków nowożytnych przeprowadzono (na wzór lubelskiej ankiety ASA, której wyniki opublikowano w tomie *Język – wartości – polityka* 2006) podobnie pomyślane ankiety ze 100 studentami – w połowie z kierunków technicznych i przyrodniczych, w połowie – humanistycznych – ale tylko część autorów postawiła takie samo pytanie „Co według ciebie stanowi o istocie prawdziwej wolności?”. Tak sprawdzano rozumienie wolności tylko w językach litewskim, polskim, czeskim, ukraińskim,

chorwackim, niemieckim; natomiast w rosyjskim udało się przeankietować tylko połowę założonej liczby respondentów, w angielskim jeszcze mniej; białoruskie badania oparto na innym zestawie pytań, bułgarskie wzbogacono o modny w krajach słowiańskich test asocjacyjny, serbskie – wykorzystano także inne ankiety; dla języka francuskiego badań ankietowych nie przeprowadzono w ogóle. Niemniej potwierdziło się przekonanie o wartości badań ankietowych, która polega na pokazaniu zmian dokonujących się w świadomości młodej generacji: przechodzenia od tradycyjnego rozumienia wolności narodowej (suwerenności państwowej) do wolności osobistej, możliwości robienia, co się chce. Badania ankietowe przeprowadzono w latach 2012–2015.

W jeszcze mniejszym stopniu udało się osiągnąć porównywalność przy omawianiu profilowania bazowego konceptu WOLNOŚCI w różnych wewnątrz-narodowych dyskursach, chociaż profilowanie koncepcji aksjologicznych było przedmiotem dyskusji od pierwszych konferencji EUROJOS-owych. Podejście do profili różni się znacznie. W niektórych artykułach skupiają się one na ideach politycznych, a w niektórych wiążą się z poglądami różnych grup społecznych. Opis pojęcia WOLNOŚCI w różnych językach różni się także z tego powodu, że autorzy reprezentowali dwa rodzaje opisów: 1) separacyjny, 2) holistyczny (zintegrowany). Oprócz wymienionych dwóch typów istnieją opisy typu przejściowego z kombinacją elementów obu typów.

Istotne różnice w konceptualizacji wolności w językach słowiańskich pochodzą z różnego pochodzenia leksemów – z praindoeuropejskiego rdzenia **uel-* (polski i ukraiński), a w innych językach słowiańskich z prasłowiańskiego przymiotnika **svobъ*. Słowa pochodne od praindoeuropejskiego rdzenia wiążą się z pojęciem woli osobistej, którą można również rozumieć jako wolność.

Bardzo ciekawy aspekt dwujęzyczności podkreśla tekst Eleny Rudenko o języku białoruskim: „Dane białoruskiej prasy rosyjskojęzycznej i białoruskojęzycznej są prawie identyczne, więc mentalność mieszkańców Białorusi nie jest uzależniona od języka” (LASiS 2019: 369). Tom zbiorowy poświęcony konceptowi WOLNOŚCI pozwoli niewątpliwie rozwijać dalsze badania nad wolnością, zarówno w tych językach, których nie objęto obserwacją w prezentowanym tomie, jak też nad nieopracowanymi aspektami konceptu WOLNOŚCI. Europejska literatura naukowa na temat WOLNOŚCI jest, jak wiadomo, bardzo bogata. W tekstach filozoficznych – od Sokratesa, przez Kanta, Alexisa de Tocqueville’a, do Isajaha Berlina – jest wiele inspirujących uwag, do których niektórzy autorzy sięgali tylko wybiórczo. Zaskakuje, że w tomie nie wspomniano o książce Mikołaja Bierdiajewa, autora m.in. *Filozofii wolności i Niewoli i wolności człowieka (Zarysu filozofii personalistycznej)*. Są także liczne studia socjologiczne i socjolingwistyczne, które – mimo akcentowania w wielu opracowaniach prawnych aspektów wolności – pozostały poza polem zainteresowania autorów.

Tom LASiS o wolności oferuje ogromną ilość materiału językowego ułożonego zgodnie z wymagającymi ramami wieloletniego projektu dotyczącego wartości

w języku i kulturze oraz stanowi niezwykle cenną część pięciotomowej serii *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*. Po zakończeniu pracy nad tomem widać, że w dziedzinie etnolingwistyki jest jeszcze wiele do powiedzenia zarówno w ramach tradycji narodowych, jak i przy porównywaniu różnych języków i kultur. Tom o wolności zachęca czytelników do refleksji nad wartościami i ich rolą w kształtowaniu tożsamości poszczególnych wspólnot narodowych nad tym, co wspólne i specyficzne kulturowo.

Literatura [References]

- Bartmiński J., (red.), 2006, *Język – wartości – polityka : zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce : raport z badań empirycznych*, red. J. Bartmiński; raport oprac. zespół w składzie: J. Bartmiński [et al.], Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bierdiajew M., 1995, *Filozofia wolności*, tłum. E. Matuszczyk, Białystok: Orthdruk.
- Bierdiajew M., 2003, *Niewola i wolność człowieka (Zarys filozofii personalistycznej)*, przeł. i oprac. H. Paprocki, Kęty: Wydawnictwo Antyk.
- Chlebda W., (red.), 2010, *Etnolingwistyka a leksykografia : tom poświęcony profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- LASiS 2019 = *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, red. J. Bartmiński, t. 4: *Wolność*, red. M. Abramowicz, J. Bartmiński, Lublin ; Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Nazwy wartości 2017, Nazwy wartości w językach europejskich. Raport z badań empirycznych*, red. I. Bielińska-Gardziel, M. Brzozowska, B. Żywicka, Przemysł: Państwowa Wyższa Szkoła Wschodnioeuropejska.
- Wartości 2021 = Żywicka B., (red.), Wartości w kulturach europejskich. Raport z badań empirycznych*, Przemysł ; Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2021.
- RudenkoYe.N., 2019, *Stereotip svobody v yazykovoy kartine mira amerikantsev [w:] Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 6: *Jedność w różnorodności. Wokół słowiańskiej aksjosfery*, red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, D. Pazio-Włazłowska, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 251–277.

Summary

A volume of ethnolinguistic research on the concept of FREEDOM

“FREEDOM” is 4th volume collection in the five-volume series *The Axiological Lexicon of Slavs and their neighbors* (LASiS) created within the methodological framework of the Lublin school of cognitive ethnolinguistics (Jerzy Bartmiński). Volume collection on freedom includes two introductory texts and 14 texts – on freedom in the most ancient Indian / Sanskrit text, in ancient Greek, in eight Slavic languages (Poland, Czech, Russian, Belarusian, Ukrainian, Bulgarian, Serbian, Croatian) and work on freedom in the Lithuanian, German, English and French languages. Volume on freedom offers a huge amount of linguistic material arranged in accordance with the demanding framework of a project EUROJOS.

Keywords: The Axiological Lexicon of Slavs and Their Neighbours, concept freedom, cognitive ethnolinguistics.